

NIZOMIY GANJAVIY HAYOTI VA IJODINING O'ZIGA XOSLIKLARI**Mohinur Pardayeva Sobirjon's daughter**

TSPU Faculty of Pedagogy and Psychology named after Nizamiy

3rd grade student of 'School Management'

@Moonlight7Education +998906671012

Nurzoda Pardayeva Sobirjon's daughter

TSPU Faculty of Foreign Languages named after Nizamiy

2nd-grade student of foreign language and literature

Annotatsiya: Abu Muhammad Ilyos binni Yusuf Nizomiy hozirgi Ozarbayjonning Ganja shahrida tug'ilgan. Uning hayoti haqida juda kam ma'lumot qolgan. Nizomiy fors, arab, yunon, qadimgi pahlaviy, sanskrit va boshqa ko'p tillarni bilib, falsafa, mantiq, ilohiyot, adabiyotshunoslik, kimyo, astronomiya, matematika singari fanlarni puxta bilgan. Nizomiy Ofoq nomli xotinidan tug'ilgan o'g'li Muhammadni ilm-ma'rifatli qilib tarbiyalagan, dostonlarida o'z o'g'liga nasihatlar qilgan. Nizomiy Ganjaviy Sharq adabiyotida birinchi bo'lib «Xamsa» yozgan. U yozma adabiyotda birinchi bo'lib Mehinbonu obrazini yaratgan. Nizomiy asarlari boshqa shoirlar ijodiga ta'sir qilgan. Masalan, shoir Haydar Xorazmiy «Mahzanul-asror» dan ilhomlanib, «Gulshanul-asror» asarini yozgan. Xusrav Dehlaviy, Abdurahmon Jomiy, Alisher Navoiy kabi shoirlar «Xamsa» chilik an'anasini davom ettirganlar. «Xusrav va Shirin» dostonini 1341-yilda Qutb, «Xaft paykar» asarini esa Ogahiy tarjima qilgan. Navoiy bilan bir qatorda barcha o'zbek shoirlari Nizomiy ustoz deb bilishgan. Ushbu maqolada, Nizomiy Ganjaviy hayoti va ijodining o'ziga xosliklari haqida fikr va mulohazalar qilinadi.

Kalit so'zlar: Nizomiy Ganjaviy hayot va ijod yo'li, Alisher Navoiy, milliy adabiyot taraqqiyoti, «Xamsa», «Mahzanul asror», «Xusrav va Shirin», «Layli va Majnun», «Xaft paykar», «Iskandarnoma», «Iqbolnoma».

Milliy adabiyotlarning taraqqiyoti ma'lum bir tadqiqot obyekti sifatida ko'zdan kechirilganda, kelib chiqish e'tibori bilan bir-biriga yaqin, qardosh xalqlar o'rtasida o'zaro adabiy ta'sir va aloqa muammolarining juda teran tarixiy ildizlarga molik ekanligi ayon bo'ladi. Ozarbayjon xalqining turli xalqlar bilan adabiy aloqalar tarixi qadim zamonlarga borib taqaladi. Asrlar mobaynida davom etib kelgan urf-odat va an'analari, adabiyoti, falsafasi, me'morchiligi, musiqasi, san'ati, madaniyati, tarixi va tili jihatidan ozarbayjonliklar o'zbek xalqiga juda yaqindir. Ushbu xalqlarni bir-biriga yaqinlashtirgan umumiy va o'xshash jihatlari ularning tili, adabiyoti, madaniyatida hamisha ko'zga tashlanib turadi. Nizomiy ijodi va adabiy ta'siri masalasi bu fikrimizning isbotidir. Sharqshunos olim E.E.Bertels ta'kidlaganidek, «Biz faqat Nizomiyga taqlid qilgan ijodkorlarning nomlarinigina sanasak ham, unda Yaqin Sharq xalqlarining butun tarixini sharh etishga to'g'ri keladi». Chindan ham Nizomiy ijodi uzoq vaqt o'rta asr Sharq adabiyoti uchun namuna maktabi bo'lib keldi.

Nizomiyning badiiy merosi bilan tanish bo'lgan xalqlar orasida o'zbek xalqining faxr etmoqqa haqqi bor. Chunki xalqimiz ilk dafa Qutbning tarjimasi orqali Nizomiyning «Xusrav va Shirin» dostoni bilan tanish bo'lgan. Bu esa o'rta asrlardayoq xalqlarimizning madaniy hayoti uchun alohida bir hodisa edi. Qutb Xorazmiy Nizomiyning «Xusrav va Shirin» dostonining umumiy mazmuniga xalal yetkazmasdan bir qator o'zgartishlar kiritdi va 1341-yilda «Xusrav va Shirin»ning dastlabki o'zbekcha variantini yaratdi. U ushbu asarda o'zbek xalqining hayoti va turmush tarzi, urf-odat va an'analarni aks ettiruvchi lavhalar ilova qilgan edi. Nizomiy hurmat va muhabbat bilan esga olgan Qutb asar muqaddimasida shunday yozadi: «Men Nizomiy kabi so'zlarni ipga tizdim, bu tarjimani qozon kabi qaynab nihoyasiga yetkazdim. Nizomiyning bolidan halvo pishirdim».

Nizomiy Ganjaviy Sharq adabiyotining yorqin vakillaridan biridir. Asarlari: «Xamsa» («Panj ganj» («Besh xazina»), 1173–1201- yillar orasida yozilgan. Unda quyidagi dostonlar bor:

1. «Mahzanul asror» («Sirlar xazinasi», 1173 – 1179 yillarda Arzinjon hokimi Faxriddin Bahromshohga bag'ishlab yozilgan);

2. «Xusrav va Shirin» (Bu doston 1180-1181-yillarda Iroq hukmdori To'g'ul II ning iltimosiga ko'ra yozilgan bo'lib, muhabbat va qahramonlikni ifodalaydi);

3. «Layli va Majnun» (1188-yilda yozilgan, hamda unga 118 ta nazira bitilgan. Bu asar Shirvonshohlardan Axsatan I buyrug'iga ko'ra yozilgan);

4. «Xaft paykar» («Yetti go'zal», bu asar 1196-yilda Alovuddin Ko'rpa Arslonning topshirig'i bilan yuzaga kelgan. «Haft paykar» Bahrom va Fitna sarguzashtlariga bag'ishlangan);

5. «Iskandarnoma» (1196-1201- yillarda yozilgan. Doston 2 qismdan iborat: a) Sharafnoma; b) Iqbolnoma). XIV asrning oxirlari va XV asrning boshlarida o'zbek shoirlaridan Haydar Xorazmiy Nizomiyning «Mahzanul-asror» asarini o'zbek tiliga tarjima etarkan, unga ijodiy yondashib, xuddi aslidek, haqiqiy bir asar yaratdi. O'zbek adabiyotshunoslari ushbu asarning 1409 – 1414 yillar oralig'ida tarjima qilinganini taxmin etganlar. Haydar Xorazmiy asar tarjimasiga mas'uliyat bilan yondashganini qayd etarkan, uning mazmuniga maftun bo'lib qolganini ta'kidlaydi . U asarning «Musannifning vasfil-holi» bobida bunday deb yozadi: «Men shayx Nizomiyning bolidan ushbu totli taomni tayyorladim. O'zimni uning yonida his etdim. Uning nafasi bilan nafas oldim, yuragi bilan his etdim, undan nur va ko'mak o'tindim, o'z xalqimga bilik bermak, la'l-javohirot sochmak uchun qo'llarimni ochdim».

Ozarbayjon – o'zbek adabiy aloqalari tarixida Nizomiyning ijodi alohida o'rin egallaydi. Sharq adabiyotida uning asarlariga yozilgan yuzlab nazirlar orasida Alisher Navoiyning asarlari o'zgachaligi bilan ajralib turadi. U Nizomiyning adabiy ta'sirida yuksalgan va shuhrat topgan san'atkordir. Shuning uchun ham Nizomiyning ijodi alohida tadqiqotni talab etadigan mavzudir. Ma'lumki , Nizomiyning asarlari Sharq adabiyoti rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Navoiy butun ijodi davomida Nizomiyning san'atidan ilhom olganini, unga buyuk hurmat bilan qaraganini bayon etgan. Navoiy «Farhod va Shirin» asarining muqaddimasida Nizomiyning atroflicha bahs etadi, uning dahosini olqishlaydi, u bilan yonma-yon turmoq g'oyat sharaflil bir ish ekanligini ta'kidlaydi :

Emas oson bu maydon ichra turmoq,

Nizomiyning panjasig'a panja urmoq.

Tutayki qildi o'z changini ranja,

Nekim urdi aning panjasig'a panja.

Kerak sher ollida ham sher jangi,

Agar sher o'lmasa, bori palangi.

Albatta, Navoiy buyuk sher edi. U o'z «Xamsa»si bilan Nizomiyning munosib javob bera oldi. Navoiy o'zidan ilgari yozilgan «Xamsa»lar haqida so'z yuritarkan, Nizomiyning «Xamsa»sini juda yuksak baholab: «Nizomiyning «Xamsa»si o'z mundarijasi va ma'nosiga ko'ra shu qadar buyuk va salmoqdorki, uni o'lchamoq uchun lozim bo'ladigan tarozining har bir pallasi osmon qadar va har bir toshining og'irligi yer kurrasi kabidir»- deb ta'riflaganidan, uning naqadar salmoqli ekanligini tushunishimiz mumkin. Navoiy Nizomiyning «Maxzan ul-asror» asari ta'sirida «Hayrat ul-abror» va keyingi dostonlari ta'sirida «Layli va Majnun», «Farhod va Shirin», «Sab'ai sayyor» va «Saddi Iskandariy» asarlarini yaratgan. Navoiy Ganjaviy «Xamsa»sining qurilishi va janrini aynan saqlab qolgan bo'lsa-da, dostonlarni o'z davrining muhim ijtimoiy muammolari bilan omuxtalashtirib yuborgan. Uning «Hayrat ul-abror» dostoni Nizomiyning «Mahzan ul-asror» asari kabi 20 ta maqolotdan (suhbatdan) iborat. U ham Nizomiyning singari o'z asarini aruz vaznining «sari» bahrida yozgan. «Mahzan ul-asror»da «Birinchi xilvatning samarasi», «Ikkinchi xilvat» va «Ikkinchi xilvatning samarasi» shaklida uch xilvat bo'lgani holda, «Hayrat ul-abror»da ham uch hayrat mavjud. «Hayrat ul-abror»ning g'oyaviy mazmuni ham «Mahzan ul-asror»ga yaqin turadi. Nizomiyning asarida tasvirlangan hodisalarda o'z davrining axloqiy me'yorlari o'z aksini topgan.

Nizomiyning insonlarni o'z sha'nini qadrlashga, zulmdan nafratlanishga targ'ib etadi. Nizomiyning uchun insonlarning qaysi millatga mansubligining, qaysi dinga sig'inishining ahamiyati yo'q. Uning uchun inson qanday amallar sohibi ekanligi, jamiyat va odamiylik uchun qanday ish tutishi muhimdir. Inson adolatli, aqlli, saxovatli va marhamatli bo'lsagina, qaysi millatga mansubligidan qat'i nazar, u yaxshi odamdur, aksincha, zolim, xasis va nomard bo'lsa, u, garchi tug'ma qarindosh bo'lsa ham, yomon odamdur... Nizomiyning inson mas'uliyatini, uning hayotdagi vazifasini shunday tayin etadi:

Senki humo qushisan, sharaflil ish qil albat,

Oz ye, oz so'zla, berma hech kimsaga aziyat.

(“Mahzanul asror”dan)

Zero, Nizomiydan, Amir Xusravdan 200 – 300 yil keyin yashagan Navoiy, albatta, yangi davrning g‘oyaviy turmushi va tarixiy sharoitini, san’atkor oldiga qo‘yadigan yangi vazifalarni nazarga olmog‘i lozim edi. Shuning uchun ham u “Saddi Iskandariy”da bu masalalarga katta o‘rin ajratadi. Navoiy ushbu asarida o‘zining ijtimoiy-siyosiy fikrlarini, falsafiy va axloqiy qarashlarini singdirib yuboradi. U davrning siyosiy arboblari oldiga muhim talablar qo‘yib, Nizomiy singari ularni ham Iskandardan o‘rnak olishga chaqiradi. Navoiy hukmdor bilan xalqning, hukmdor bilan saroyning, hukmdor bilan qo‘shinning, hukmdor bilan faylasuflarning aloqasini “hokimiyatning zaruriy shartlari” deb hisoblarkan, barcha o‘rta asr gumanistlari, shu jumladan o‘z ustozlari Nizomiy bilan yakdil fikrga keladi. Nizomiy “Xamsa”sining beshinchi dostoni “Iskandarnoma” bo‘lib, u “Sharafnoma” va “Iqbolnoma” nomli ikki dostonidan iborat. “Sharafnoma”da shoir Iskandarning tug‘ilishidan to No‘shobani asirlikdan ozod etib, obi hayotni qidirib zulmatga kirishigacha bo‘lgan voqealarni tasvirlaydi. “Iqbolnoma”da esa Iskandarning turli soha olimlari bilan inson va koinot, obyektiv borliq, ijtimoiy hayot, ilohiyot xususidagi savol-javoblari batafsil yoritilgan.

“Iqbolnoma” “Ollohga munojot”, “Payg‘ambari akram, sallollohu alayhi vassallam vasfida” qismlaridan so‘ng “Dostonning yozilish sababi va yori do‘stlar yodi” bobida hayot va o‘lim, yoshlik va qarilik, vaqt va mehnat, so‘zning qadri va so‘z mashaqqatlari, fikr keskirliги haqida falsafiy mushohalar yuritadi. Dostonning yozilishi tafsilotlari haqida ogoh etadi:

...Bu yangi sahifaga so‘z kerak andoq,

Ki bo‘lsin pokiza dur kabi porloq.

Fikr o‘tkir bo‘lsin, uchqur mukammal,

Keskir qilichni ham sindirsin o‘shal...

Shoir osonlikcha she'rga yetishmas,

Har gal tosh bag‘ridin gavhar olur, bas...

“Iqbolnoma” ni o‘qish asnosida kitobxon toshlar bag‘ridan so‘z va hikmat gavharlarini terishi mumkin. Shoh Iskandarning turli soha olimlari bilan inson va koinot, obyektiv borliq, ijtimoiy hayot, ilohiyot xususidagi savol-javoblari batafsil yoritilgan. Iskandar yetti faylasuf: Balinos, Suqrot, Arastu, Falotun, Volisu Farfuriyus, Ruhulqudus va Hirmisi valiyilar ila olamning yaratilishi va turli mavzularda majlislar tuzadi. Albatta, haqiqiy olim va faylasuflar davrasi ilm nuri ila charog‘on bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbek adabiyoti. Birinchi tom. O‘zSSR Davlat badiiy adabiyot nashriyoti.– Toshkent, 1959. 118-bet.
2. G‘ulom Husayn Alievning “Ozarbayjon – o‘zbek adabiy aloqalari (1920 – 1960)” mavzusidagi dissertasiya. 10-20 betlar.
3. G‘ulom Husayn Alievning “Ozarbayjon – o‘zbek adabiy aloqalari (1920 – 1960)” mavzusidagi dissertasiya. 25-37betlar.
4. Homidjon Homidiy. Ganjalik Daho. “Iqbolnoma”ning Jonibek Subhon tarjimasiga so‘zboshi.–T.: “ART FLEX” nashriyoti, 2009 y. 3-8-betlar.
5. https://uz.wiki2.wiki/wiki/Nizami_Ganjavi
6. <https://arxiv.uz/ru/documents/slaydlar/adabiyot/nizomiy-ganjaviyning-xamsa-asari-tahlili>
7. <https://qomus.info/oz/encyclopedia/n/nizomiy-ganjaviy/>

